

SÜRYANİLER VE SÜRYANİLİK

IV.KİTAP

Hazırlayanlar:

Ahmet Taşğın

Eyyüp Tanrıverdi-Canan Seyfeli

SÜRYANI PUŞİCİLER

Ahmet Taşğın*

*“Damda puşi işlerem
Kız yanağın dişlerem
Seni bana verseler
Saç bağın gümüşlerem.”*
Diyarbakır Halk Türküsü

I

Anadolu'da pek çok şehir, ekonomik, sosyal ve kültürel hayata aktif katılım sağlayan çeşitli geleneksel meslek gruplarının merkezi olmuştur. Bunlardan biri sayısız mesleki el sanatlarından biri olarak ipek dokumacılığının merkezi olan Diyarbakır'dır. Diyarbakır, Osmanlı döneminde de önemli bir ipek dokuma merkezi olmuştur. Şehir merkezinde uzun süre yüksek kapasiteli etkin bir verim sağlayan geleneksel ipek dokumacılığı yani Puşicilik modernleşme sürecinde meslek erbabının kitleler halinde başka bölgelere göç etmesiyle yok olmaya yüz tutmuştur.

* Dr. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Diyarbakır'da bir meslek grubu olarak 2002 yılında Puşiciler üzerine yaptığımız alan araştırmasının verilerine dayanmaktadır. Araştırmada mesleğin içinde ya da yan kollarında aktif olarak yer alan ve günümüzde ileri yaşta bulunan kaynak kişilere başvurulmuştur.¹ Diyarbakır'da Puşicilik, **Süryaniler ve Ermeniler** tarafından icra edilen bir meslek olarak 20. yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür. 1960'lı yıllarda Süryanilerin göç etmeye başlaması, Müslümanların mesleğe yönelmesine zemin oluşturmuş, gittikçe artan göçlerle gayrimüslimlerin nüfusu azalmış ve meslek içinde ihtiyaç duyulan iş gücü karşılanamaz hale gelmiştir.

II

Puşi kelimesi, **örtü** anlamında olup Farsça'dan Türkçeye geçmiştir. Günümüzde anlam daralmasıyla başa bağlanan veya sarılan bez anlamında kullanılmaktadır. Diyarbakır'da üretilen **ipek kumaşa Puşi**, üreticilerine Puşiciler denilmiştir. Oysa 1950'li yıllarda Diyarbakır'da üretilen ipek kumaşlar Puşi ile sınırlı olmayıp Puşi dokuma tezgahlarından daha teknik jakarlı makinelerde dokunan **Mantin, Çiçekli Mantın, Canfes, Hake** ve **Gezi** gibi kumaşlar da bulunmaktaydı.² Ancak 1950'li yıllardan sonra üretilen ipek kumaşların kullanım alanı daralınca isim de buna göre şekillendi ve ipek dokumacılığına genel bir isimlendirme ile Puşicilik denildi.

¹ Çalışma boyunca yaşları seksen civarında olan kaynak kişilerimiz, Marangoz Fuat İplikçi, Puşi kalfası Ramazan Sevim ve mesleğin hayatta kalan son temsilcisi Süryani olan Lütfi Dokucu'dur.

² Orhan Aksu, Diyarbakır İpekçiliği, (Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, lisans tezi, Danışman: Tefvik Eşberk), Ankara: 1944.

Puşicilik 1960'lı yıllara kadar büyük ölçüde Süryaniler³, kısmen de Ermeniler tarafından yapılmakta idi. Mesleğin bütün iş kollarını ayrıntısını sadece onlar biliyorlardı. Süryani nüfusun azalmasından sonra Müslümanlar dokumacı ve masuracı olarak meslekte yer almaya başladılar. Fakat iş verenler, her zaman Süryaniler oldu. İşverenlerin sahip olduğu tezgah sayısı, farklılık gösterir. Bazı işverenler on ve üzeri, bazıları ise daha az tezgaha sahipti. Puşi dokumacılığı evlerde yapılıyordu. Dokuma tezgahlarının sahibi olan işverenler aynı zamanda dokumanın yerini de belirlemekteydiler. Çalıştırdıkları dokumacı işçilerin evlerine de nadiren tezgah kurmaktaydılar. Özellikle Süryanilerin yoğun olarak oturduğu Meryem Ana Kilisesinin etrafı, Lale Bey Camii ve Behram Paşa Camii civarına kadar hemen her evde Puşi dokumacılığı yapılmakta idi. Diyarbakır şehrinin sembolü olan Puşi geniş bir alanda yaygın olarak üretilmekteydi.

Tezgah malzemesinin sert ve dayanıklı ağaçtan yapılmasına önem taşır, bunun için genellikle gürgen ağacı tercih edilmiştir. Çünkü ipek ip bir süre sonra tezgahın ahşap aksamını yıpratıp özellikle çözgü iplerinin uzandığı kısımlarda iz bırakır. Bu ise kumaş üretiminde hataya yol açar. Tezgahın dişbudak ağacı kökünden yapılan mekik gibi aksamı zeytinyağı veya beziryağında kaynatılır. Böylece sert ve kaygan olması sağlanır ve ipek ipliğe karşı daha dayanıklı hale getirilir. Tezgahlar kamçılı ve mekikli olmak üzere iki kısma ayrılır. Kamçılı tezgahlar 1960'lı yıllardan sonra daha çok tercih edilir hale gelmiştir.

³ Mehmet Şimşek'in Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası 1963 yılı verilerine dayanarak mesleklerle ilişkin verdiği listede hemen her iş kolunda etkili olan Süryanilerin puşicilikte de yirmi dört kişinin bu meslekle uğraştığı görülmektedir. Mehmet Şimşek, Süryaniler ve Diyarbakır, İstanbul: Chiviyazıları: 2003, s. 175-176.

Diyarbakır Puşisi farklı renk, boyut ve çeşitlerde üretilmekte idi. Renkler: **Kırmızı, Beyaz, Turabi, Almasti, Yeşil ve Siyahtır.** Boyutlar talebe göre değişmekle beraber, 90, 100, 110 cm² gibi ölçülerle beraber 120, 140 ve 160 cm² ölçüler ise adeta standart hale gelmiştir. Bu arada 200 cm² kadar Puşiler de dokunmuştur.

Puşiler, iş sahibi Süryaniler tarafından öncelikle Diyarbakır ve çevresi, Güneydoğu Anadolu bölgesinin diğer illeri, Doğu Anadolu, İç Anadolu, Ege bölgesi olmak üzere yurt içinde, Suriye ve Irak olmak üzere yurt dışına kadar pazarlanıyordu. Puşiler çeşitlerine göre pazar bölgelerine ayrılmaktadır. İş verenler bölge taleplerine göre Puşi türlerini arz ediyordu. Kullanımlarına göre Puşi çeşitleri ise **Kırmızı Kenar, Beyaz Kenar, Yedi Renk, Kesrevan, Telgrafi ve Almasti'dir.**

III

Dokumacılık evlerde yapıldığı için kayıt altında tutulmuyordu. Bundan dolayı da Puşicilik işi ile uğraşanların ve çalışanlarının sayısı, işçi maaşları, iş verenin elde ettiği gelir gibi konular hakkında kesin bilgimiz yoktur. Konu ile ilgili bilgiler tahminlere dayanmaktadır. Mevcut tezgah sayısına göre tezgahlarda çalışan işçi sayısı tahmin edilebilir. Diğer iş kolları da buna bağlı olarak değerlendirilebilir.

1970 yıllarında Diyarbakır il merkezi başta olmak üzere Silvan, Lice, Kulp ve Hazro ilçelerinde önemli miktarda ipek böcekçiliği yapılmakta idi.⁴ Günümüzde ise sadece Kulp ilçesinin bir beldesinde küçük oranda üretim devam etmektedir. Diyarbakır dokuma esnafı, Birinci Dünya Savaşı öncesinde jakarlı dokuma tezgahlarını kullanmaya başlamıştır. Böylece daha kaliteli ve daha fazla kumaş üretimi sağlanarak dokuma piyasası,

⁴ Diyarbakır İl Yıllığı, Ankara: 1973, s. 539.

hem rekabet gücünü artırmış hem de üretilen malın birim fiyatlarını düşürmüştür.⁵ Geleneksel el dokuma tezgahlarının dışında 1940'lı yıllara kadar faaliyetini sürdürmüş olan jakarlı makinelerden oluşan mantin kumaş fabrikaları vardı.⁶ Bu mantin fabrikaları, Müftüzade Hüseyin Efendi ile Direkçi Tahir Efendiye aitti. Burada üretilen kumaşlar biraz sert olmakla beraber sırmalı kısmından gelinlik yapılmakta ayrıca yorgan ve yastık yüzü olmaktadır.⁷ 1950'li yıllarda ise Diyarbakır ipek dokumacıları "Doğu İpek" adıyla bir şirket kurmuşlardır.

1958 yılında yapılan istatistiğe göre Diyarbakır'da üretilen ham ipek miktarı 50 000, suni ipek miktarı 15 000 metredir.⁸ 1960 yıllarında ise en az 200⁹, 1970 yıllarında en az biri motorlu olmak üzere 70 tane ipek kumaş üretim tezgahı çalışıyordu.¹⁰ Bu tezgahlarda üretilen ipek kumaşlar yurtiçinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu ve Ege bölgesinde, yurtdışında da Irak ve Suriye başta olmak üzere pazar bulmaktaydı.

Puşicilik birbirine bağlı birden fazla iş kolundan oluşmaktadır. Bunlar ise ipekböcekçiliği, kozadan ipin dolaplar yardımıyla çekimi, maklepler yardımıyla masuraya (farık) sarılması, masuralardan düvereye büküme götürülmesi, bükülen iplerin boyaya girmesi, serkar elinde kalemlere sarılması, dokuma için tezgaha gelmesi ve pazarlama için dükkanlara gönderilmesi gibi belli başlı iş kollarına ayrılmaktadır. Puşiciliğin bitmesiyle bu

⁵ Donalt Quataert, Osmanlı İmalat Sektörü, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 127.

⁶ Usman Eti, Diyarbakır, Diyarbakır: Diyarbakır Halkevi Yayını, 1937, s. 37; Güneydoğu, Birinci Müfettişlik Bölgesi, İstanbul, 1939, s. 339.

⁷ Basri Konyar, Diyarbakır Yıllığı, c. 3, Ankara: Ulus Basımevi, 1936, s. 110.

⁸ Fahri Dalsar, Bursa'da İpekçilik, İstanbul, 1960, s. 497.

⁹ Fikret Gence, "Diyarbakır'ın İhtiyaçları", Türkiye I. İpek Böcekçiliği Kongresi, 23-25 Mart 1957 Bursa, İstanbul, 1957, s.154.

¹⁰ Diyarbakır İl Yıllığı, Ankara: 1973, s. 539.

Ahmet Taşgın

iş kolları da ortadan kalkmıştır.

IV

Puşiciliğin Diyarbakır'ın doğal çehresine katkılarında birisi yine şehrin sembolü haline gelen dut ağaçlarıdır. İpekböceğinin yegane gıdası olan dut yaprağı Diyarbakır ve çevre ilçe ve köylerindeki dut ağacı yapraklarından karşılanmaktaydı. Daha Birinci Dünya Savaşı öncesinde Silvan'da bir milyondan fazla dut ağacı vardı.¹¹ Şehir merkezinde sur içi evlerinin hevş denilen avlularında, sur dışında Hevsel bahçelerinde olmak üzere hemen hemen her yerde dut ağacına rastlamak mümkün iken Puşiciliğin bitmesiyle dut ağaçları da birer birer kesilmiştir. Günümüzde çok az da olsa geçmişten kalma dut ağaçlarına rastlamak mümkündür.

Puşiciler, Diyarbakır'ın sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında önemli bir yere sahip olan mesleklerden sadece biridir. Bağımsız iş kollarına ayrılan Puşicilik, Diyarbakır'ın iktisadi ve kültürel hayatının en belirleyici unsurlarından biri olmuştur. Puşi, hem geleneksel kıyafetlerin hem de türkülerin önemli birer öğesi olarak Diyarbakır folklorunda önemli bir yer edinmiştir. Puşi yirmiyi aşkın Diyarbakır türküsüne konu olmuştur.¹²

Türkülerde de¹³ görüleceği üzere Puşiciler, Diyarbakır folklorunda önemli ve kalıcı bir iz bırakmıştır. Puşicilerin/Puşilerin türkülerde yoğun olarak yer almasının önemli bir nedeni de hemen hepsinin Diyarbakır türkülerini çok iyi okuyor oluşları-

¹¹ Basri Konyar, Diyarbakır Yıllığı, c. 3, Ankara, 1936, s. 150.

¹² Şevket Beysanoğlu-Salih Turan-Kubilay Dökmetaş, Diyarbakır Musikî Folkloru, Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, 1996.

¹³ Suphi Martağan, "Diyarbakır Türküleri", Ziya Gökalp Dergisi, Sayı 64, aktaran Mehmet Ali Abakay, Celal Güzelses, Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Sanat Yayınları, 1995, s. 308.

Süryani Puşiciler

dır. Kendi aralarında bir meslek dayanışması ve davranış biçimi geliştirmiş olan Puşiciler arasında yakın tarihte kaybettiğimiz Sami Hazinses gibi sanatçılarla Diyarbakır mahalli sanatçılarından Hüsnü İpekçi ve Mehmet Akyüz gibi isimler sayılabilir.

Günümüzde Puşinin kazandığı yeni anlam ile yukarıda türkülerde konu edilen Puşinin anlaşılması mümkün değildir. Bugün yaygın olan Puşi tamamen Arap kültürünün etkilerini taşımaktadır. Bu Puşiler desenlerinden renklerine kadar Diyarbakır tamamen Puşisinden farklıdır. Bunlar başka pazarlardan sağlanan Puşiler olup üretildikleri yörenin kültürünü taşımaktadır. Dolayısıyla bu yörelerden karşılanan Puşi ihtiyacı aynı zamanda ilgili kültürü de beraberinde taşımıştır. Özellikle Diyarbakır pazarına yirminci yüzyılın birinci yarısından itibaren Suriye veya Suriye üzerinden mal girişi sağlanmıştır.¹⁴ Bu da Diyarbakır Puşi üretiminin azalmasına ayrıca özgün kültür özelliklerinin kaybolmasına ve farklı algılamaların yerleşmesine neden olmuştur.¹⁵

Bu bakımdan ilgili türküler açısından da adeta bir belirsizlik ortaya çıkmıştır. Kültürel hayatın önemli bir katmanunun birden, aktif hayat alanından çekilmesiyle hayatın kültürel alanında hiçbir şekilde doldurulamayan boşluklar ve telafisi imkansız kayıplar meydana gelmiştir. Şehir merkezinin pek çok açıdan önemli bir unsuru olan Puşicilerin göç etmesi, Diyarbakır'da bir çok alanın fakirleşmesine neden olmuştur.

¹⁴ Basri Konyar, Diyarbakır Yıllığı, C. 3, Ankara, 1936, s. 109.

¹⁵ Diyarbakır'da dokunan Diyarbakır Puşisi kendine özgü renklere ve motiflere sahiptir. Bunun günümüzde Puşiye yüklenen anlam ile bir ilişkisi yoktur. Dolayısıyla bu geleneksel değerlerin doğru tarihi ve kültürel geçmişinden koparılmadan değerlendirilmesi, göreceli algılamalara malzeme yapılmaması kültürel ve tarihi bir görevdir.

Diğer taraftan tezgahla ilgili aksamın ifadesinde kullanılan sözcükler de Diyarbakır'a hastır. Dokumanun, boyamanın ve kozadan ipin çekilmesi işlemleri de Diyarbakır'a hastır ve diğer ipek dokumacılığı merkezlerinden de farklılıklar göstermektedir. Puşicilerin meslekle olan ilişkilerini kesmelerinden sonra bu sözcükler de kullanım alanından çekilmiş oldu. Bugün Diyarbakır'da dokumada kullanılan malzemeye hatta dokuma tezgahının en küçük parçası olan mekiğe bile rastlamak mümkün olmamıştır. Dokunan kumaşlardan Puşi dahi bulmak çok zor. Mantın kumaş bulmak ise mümkün değildir.¹⁶

V

Son otuz yıl içerisinde tamamen yok olan Puşicilik, Diyarbakır kent merkezinde oturan Süryanilerin ve Ermenilerin göç etmesiyle¹⁷ beraber şehirde yok olmaya yüz tutmuş, Puşi ihtiyacı özellikle Arap ülkelerinden olmak üzere yurt dışından karşılanmıştır. Bu ise hem önemli ekonomik bir kayba hem de kültürel bir yozlaşmaya neden oldu. Türk kültürü üretim kaynaklarından birini kaybetmiş, aynı zamanda ülke insanlarının yaratıcı gücünün zayıflamasına neden olmuştur.

Puşicilik, dünyadaki teknolojik gelişmelerin rekabetine dayanamamıştır. Özellikle Uzakdoğu ülkelerinden ihraç edilen ipek, iç piyasadaki maliyetlerin yüksek olmasından dolayı piyasayı kısa zamanda ele geçirmiştir. Bunun yanı sıra hem yur-

¹⁶ Esmâ Ocak Hanımefendiye ait "Diyarbakır Esmâ Ocak Evi" etnografik eşyaları arasında Diyarbakır'da dokunan muhtelif ipekli kumaşlardan 1930-1940 yılların modasına uygun bayan kıyafetleri bulunmaktadır.

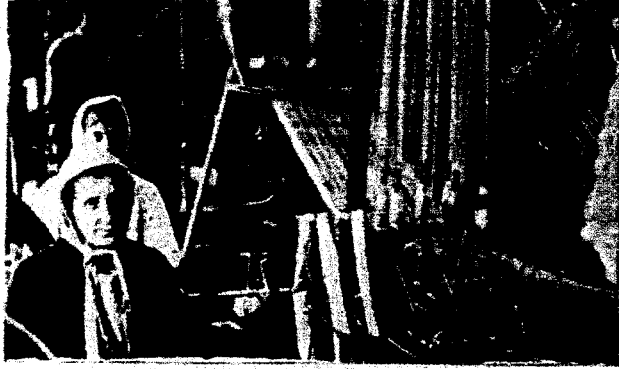
¹⁷ Süryanilerin Diyarbakır'dan göçleri ile ilgili bakınız: Ahmet Taşğın, "Anadolu'nun Yok Olmaya Yüz Tutan Zenginliklerinden: Süryaniler", VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Genel Konular Seksiyon Bildirileri (İçel 18-22 Haziran 2001), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, ss. 205-227.

Puşicilik, dünyadaki teknolojik gelişmelerin rekabetine dayanamamıştır. Özellikle Uzakdoğu ülkelerinden ihraç edilen ipek, iç piyasadaki maliyetlerin yüksek olmasından dolayı piyasayı kısa zamanda ele geçirmiştir. Bunun yanı sıra hem yurtiçi hem yurtdışı suni ipek üretimi de ham ipek üretimini olumsuz etkilemiştir. Bunlara bir de ülkenin yaşadığı toplumsal değişim sonucu geleneksel kıyafetlerin yerini moda için uygun giyim tarzına bırakması eklenince bir meslek kolu hayatımızdan, hem çok hüznü hem de bir dizi olayın ağır bir sonucu olarak sessizce ayrılmıştır.

Fotoğraf 1: İzmir Fuarında Diyarbakır İpek Dokuma Standı¹⁸

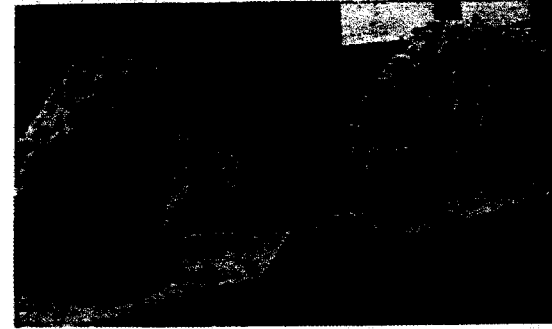
¹⁸ İzmir Fuarında Diyarbakır, Diyarbakır: 1938

Fotoğraf 2: Mantin Fabrikasından Bir Görüntü

Fotoğraf 3: Diyarbakır Mantin Fabrikası¹⁹

Fotoğraf 4: Diyarbakır'da Koza Sergisi²⁰

¹⁹ Diyarbekire Bir Bakış, Diyarbekir: Diyarbekir Basımevi: 1935

²⁰ Ülke, "Diyarbakır" Broşürü